

TALIŞ ZONASININ EOSEN VULKANİZMİ

Kərimov V.M.

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Talış zonasının eosen mərhələsi vulkanizm baxımından traxibazalt-traxiandezit-bazalt-fonolit formasiyasının formalaşması ilə yekunlaşmışdır. Alt və orta eosen mərhələsi absarokit-şoşonit-qələvi bazalt, üst eosen mərhələsi isə traxiandezit-bazalt-fonolit komplekslərinə uyğun gəlir. Formasiya çöküntüləri Talış zonasının qismən əyilməsi şəraitində formalaşmışdır. Traxibazaltlar qatı erkən eosen vulkanizmin aralıq və ya orta fazasını təşkil etməklə effuziv lava, piroklastik və subvulkanik fasiyalarla təmsil olunmuşlar. Orta eosen dövrünün sonunda Talış zonasında flişvari çökmə-tufogen qatın

formalaşması baş vermişdir. Üst eosen vaxtında Şimali Talışda üç fazalı vulkanizm və bir çökmə qat formalaşmışdır.

Açar sözlər: Talış zonası, vulkanizm, formasiya, absarokit-şoşonit-qələvi bazalt, traxiandezibazalt-fonolit kompleksi.

Giriş

İşin aktuallığı: Talış struktur-formasion zonasının eosen mərhələsinin traxibazalt-traxiandezibazalt-fonolit formasiyasının kompleks öyrənilməsi ilkin ərintinin tərkibinin, təkamül prosesinin, prosesə nəzarət edən geoloji və fiziki-kimyəvi şəraitlərin bərpasında müstəsna əhəmiyyət kəcb edir.

İşin məqsədi: Talış zonasının eosen mərhələsinin traxibazalt-traxiandezibazalt-fonolit formasiyasının vulkanitlərinin öyrənilməsi əsasında ilkin ərintinin üst mantiya özüündən ərimə payının və yer qabığı şəraitində kristallaşma mərhələlərinin təyinindən ibarətdir.

İşin əhəmiyyəti: Formasiyanın ərintisi ilə mis, titan, dəmir, vanadium daşıyan filiz təzahürləri əlaqədardır. Astara qalxmasının analsim, Lerik sinklinorisinin lomontit-leonqardit təzahürləri formasiyanın qeyri-filiz təzahürləridir. Ərazidə islandiya şpatı və qabbro-teşenit tərkibli üziük daşı ehtiyatı da tapılmışdır.

Tədqiqat metodu: İşin əsası Dağlıq Talışda toplanmış süxur nümunələri, fond və nəşr olunmuş materiallar təşkil edir. Süxur nümunələrindən Mockva, Novosibirsk və Sankt-Peterburq şəhərlərində olan Geoloji İnstitutlarda monomineral fraksiyaları ayrılmışdır. AMEA Geologiya və Geofizika İnstitutunun elmi-tədqiqat laboratoriyalarında yerinə yetirilən şlif, silikat və mikrozonad analizlərinin nəticələrindən istifadə olunmuş, termobarokimyəvi analizlər yerinə yetirilmişdir.

Talış zonasının eosen mərhələsinin inkişafı əyilmə ilə müşayiət olunduğundan, vulkanizm ilə çöküntütoplanma prosesləri vaxt baxımından bir-birilərini əvəzləyirlər. Lakin eosen dövründə vulkanizm ilə çöküntülərin inkişafını təhlil etsək, alt, orta və üst eosen vaxtlarında müəyyən geoloji fasilənin olduğunu görmək olar. Həmin fasilənin alt və orta eosen mərhələsi vulkanizm baxımından absarokit-şoşonit-qələvi bazalt, üst eosen vulkanizmi isə traxiandezibazalt-fonolit komplekslərinə uyğun gəlirlər. Regionda vulkanizm ilə çöküntütoplanmanın bir-birini əvəzləməsi riftə oxşar geoloji şəraitin olması ilə əlaqədardır.

Traxibazalt-traxiandezibazalt-fonolit formasiyasının həm vulkanogen, həm də çökmə mənşəli süxurları, digər formasiyalara nisbətən Talış zonasında daha geniş yayılmışlar. Eyni zamanda formasiya Talış zonasının inkişafının daha intensiv vulkanizm prosesi ilə bağlılığına görə digər formasiyalardan fərqlənir.

Alt və orta eosen vaxtlarında zona yerli xarakter daşıyan hərəkətlərin mürəkkəblikləri ilə seçilir. Belə ki, Astara qalxması şəraitində çöküntütoplanma və vulkanizm prosesi xeyli zəif olmuşdur. Burada Astara antiklinorisinin cənub cinahında, Astara qalxması şəraitində sıxılma nəticəsində sahənin qalxması və maqmadaşıyan qırılmaların passivləşməsi bir tərəfdən çöküntü toplanması, digər tərəfdən isə vulkanizm prosesinin zəifləməsinə səbəb olmuşdur.

Qosmalyan-Piləçay əyilməsində vulkanizm prosesi daha intensiv olmuşdur. Bu əyilmənin həm qərb və həm də şərq cinahlarındakı müxtəlif amplitudlu eninə qırılmalar bir tərəfdən alt və orta eosen yaşlı vulkanitlərin paylanması, digər

tərəfdən isə çöküntütoplanmasının nisbətən məhdudluğunu tənziqləmişdir.

Üst eosenin keçid mərhələsində meqaplaqioporfirli latit vulkanizmi baş verməklə piroklastik, effuziv və subvulkanik fasiyalarla təmsil olunur. Üst eosenin möhtəvi fazalarında isə effuziv fasiyanın tam üstünlüyü şəraitində traxibazalt-traxidolerit qatı formalaşır, nəhayət son anda normal çöküntütoplanması, dənizin dərinləşməsi baş verir.

Formasiya daxilində absarokit-şoşonit-qələvi bazalt (alt-orta eosen) və traxiandezibazalt-fonolit (üst eosen) olmaqla iki kompleks ayrılır.

Birinci kompleksin tərkibində, stratigrafik ardıcılıqla-şağıdan yuxarı bir neçə vulkanogen və tufogen-çökmə qatlar ayrılır: 1-analsimləşmiş traxiandezibazalt tufları, 2-traxibazaltlar, 3-absarokit-şoşonitlər, 4-çökmə-tuflu qumdaşları, 5-qələvi bazaltoidlər, 6-flişvari çökmə tufogen süxurlar.

Analsimləşmiş sanidinli traxiandezibazalt tufları Astara qalxmasının cənub-qərb qanadında xeyli maili (<10-15°) yatmaqla paleosen çöküntülərini qeyri-uyğun örtürlər. Onlar öz litoloji-qranulometrik və mineraloji tərkiblərinə görə üç yerə bölünürlər: 1-narın dənəli analsimləşmiş traxibazalt tufları, 2-narın və orta dənəli analsimləşmiş-sanidinli traxibazalt tufları, 3-sanidinli traxiandezibazalt tufları.

Nəhayət, qatın sonuncu hissəsinin tufları sarımtıl rəngli və onun fonunda şüşə parıltılı sanidin mineralının olması ilə seçilir. Eyni zamanda bu tuflarda dənələrin ölçüləri xeyli artır və nadir hallarda vərəqvari qızılı sarı mika mineraları da müşahidə olunur.

Traxibazaltlar qatı erkən eosen vulkanizmin aralıq və ya orta fazasını təşkil etməklə effuziv lava, piroklastik və subvulkanik fasiyalarla təmsil olunmuşlar. Bu fazanın fasiyaları Şimali Talışın mərkəzi hissələrində-Qosmalyan-Piləçay əyilməsində, Astara qalxmasının cənub-qərb qanadında yayılmışlar. Əsasən piroklastik fasiyanın süxurları üstünlük təşkil edirlər. Onlar qatın aşağı hissəsində traxibazaltların vulkanik brekçiyalarından, lavabrekçiyalarından, müxtəlif dənəli tuflardan ibarətdirlər. Qatın üst hissəsində isə traxibazaltların vulkanik konqlomeratları daha geniş yayılmışdır. Vulkan mərkəzləri Astara qalxmasının qərb hissəsində Baş Talış silsiləsi boyu oval görkəmli çıxışlarla təmsil olunmuşlar (Şandan-qalası, Kələputi, Lyjsi, Divaşi, Kələybər və s.). Bu qatın lavabrekçiyalarında oval, qismən oval, diametrləri 10-15 sm olan tünd boz, qara rəngli, bəzən də qəhvəyi rəngli süxur və mineral daxilolmaları müşahidə olunur.

Absarokit-leysitli tefritlər qatı erkən eosen vulkanizminin son fazası olmaqla, Qosmalyan-Piləçay əyilməsində və Ərdəbil depressiyasının şimal-qərb və şərq sahələrində geniş yayılmışlar. Qatın aşağı hissəsində zəif sementləşmiş avgit tufları və onların içirilərində olan vitrofir strukturlu traxibazaltlar, eyni zamanda onlarla növbələşən kaliumla zəngin olan traxidolerit lavaları geniş yayılmışdır. Qatın orta hissəsində leysitli bazanit lavaları leysitli bazalt brekçiyaları ilə növbələşirlər. Qatın subvulkanik fasiyaları tərkibcə möhtəvivari traxibazaltlardan, biotitli teşenitlərdən, esseksitlərdən, traxidolerit və qabbro-teşenitlərdən ibarətdir.

Çökmə-tufogen qat orta eosen yaşlıdır və Qosmalyan-Piləçay əyilməsinin şərq cinahında yayılmışdır. Əsasən orta və iri dənəli tuflu qumdaşları ilə narın dənəli tuflu qumdaşlarının növbələşməsindən ibarətdir. Qələvi bazaltlar qatı orta eosen vulkanizminin məhsuludur və Astara antiklinorisinin şimal-şərq qanadında, cənub-şərqdən şimal-qərb istiqamətində zolaq şəklində izlənilir.

Geologiya: problemlər, perspektivlər. Respublika elmi konfransı

минерал. наук. Баку: 2007, 22 с.

4. Керимов В.М. Условия генерации субщелочных и щелочных базальтоидной серии Талыша // УГЖ, 2020, № 3 (135), с. 35-43
5. Керимов В.М., Условия генерации субщелочных и щелочных базальтоидных серий Талыша // Уральский геологический журнал. 2020, № 3 (135), с. 35-43